

Mainuš, František

Odjezd do Německa v prvních letech války

In: Mainuš, František. *Totální nasazení : Češi na pracích v Německu 1939-1945*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 48-60

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120342>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ODJEZD DO NĚMECKA V PRVNÍCH LETECH VÁLKY

Vypuknutí druhé světové války znamenalo počátek nové etapy ve vnitřním vývoji Německa. Do hospodářského života říše pronikala první válečná opatření. Sociální a jiné vymoženosti pracujících, pokud ještě zůstaly, byly omezovány. Němečtí a protektorátní pracující pocítili řadu zásahů ve všech úsecích života. Objevil se dočasně zákaz dovolených. Všude zavládal systém racionálního hospodaření s potravinami a spotřebním zbožím. Pracovní podmínky byly zpřísněny, mimo jiné též zákazem měnit pracoviště bez svolení příslušných orgánů. Pracovní doba se prodlužovala, nejdříve na deset, pak až na dvanáct hodin denně.¹

V prvních dnech války ovládala širokou protektorátní veřejnost naděje v rozhodný zásah západních velmocí, víra v brzkou porážku nenáviděných okupantů. Napjatá atmosféra, vyvolaná v české veřejnosti válečným konfliktem, nepůsobila příznivě ani na průběh nábora českých lidí. Po vypuknutí války začaly fungovat pracovní úřady, které hrály hlavní úlohu v přeřazování Čechů do Německa po celou dobu jejího trvání. Nové instituce byly zřízeny vesměs v sídlech oberlandrátů a některé měly i několik poboček. Nahradily dosavadní hustou síť okresních zprostředkovatelen práce.² V Čechách bylo dosud 136 okresních zprostředkovatelen práce. Před okupací jich bylo 227. Dále byly čtyři centrální pracovní úřady se sídly v Praze, Plzni, Českých Budějovicích a v Hradci Králové. Na Moravě bylo vedle zemského pracovního úřadu 35 veřejných zprostředkovatelen práce. Zrušením těchto orgánů a vznikem pracovních úřadů byla vytvořena nová síť. Pracovní úřady fungovaly v těchto místech: v Praze, Plzni, Klatovech, Strakoncích, Budějovicích, Táboře, Příbrami, Německém Brodě, Kolině, Kutné Hoře, Pardubicích, Hradci Králové, Jičíně, Mladé Boleslavi, Mělníku, Kladně, Brně, Jihlavě, Olomouci, Prostějově, Kroměříži, Zlíně a Moravské Ostravě.³ Personálnímu obsazení nových úřadů věnovaly okupační orgány mimořádnou pozornost. Vedoucími se stávali výlučně němečtí příslušníci. Ostatní zaměstnanci, někdy i vedoucí oddělení, ale především referenti, písařky a další, byli Češi. Úřad říšského protektora projevil však přání, aby mezi zaměstnanci pracovních úřadů nebyli bývalí důstojníci, legionáři a osoby politicky nespolehlivé.⁴ V příštích šesti letech se na pracovních úřadech pro sta-

¹ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Berlín 1966. Bd. 5, str. 286.

² SÚA, RP, k. 953, II-4-5556. Přehled o právním a praktickém uspořádání pracovního zprostředkování v protektorátě z léta 1939.

³ StA Brno, B 257, k. 13, č. Arb. 6867. Zpráva úřadu RP, 12. 9. 1939.

⁴ Tamtéž, č. 5450. Přípis úřadu RP, 20. 9. 1939.

Der Abwehrbeauftragte
der Siemensfirmen

Berlin-Siemensstadt, den 4. Oktober 1941

- B.Nr. W 744/41 WS -

Herrn
Dr. Seifert,
10.10.1941

SKG - Kabelwerk.

Betrifft: Protektoratsangehörigen Oldrich D v o r a k,
geb. 15.11.24 in Hostepoves,
wohnhaft: Bln.-Saatwinkel, Wohnlager 5 (Knoblauch)
seit 6.9.41 als Presser in Abt. 504/0828.

D v o r a k wurde mir am 30. v. Mts. auf Veranlassung Ihres Herrn Andersson zugeführt, weil er bezüglich seines Arbeitseinsatzes Schwierigkeiten machte. Mit RÜCKSICHT auf das jugendliche Alter des Genannten habe ich es bei einer Verwarnung belassen und empfehle Ihnen gleichzeitig, zu versuchen, D v o r a k in dem Gemeinschaftslager Haselhorst unterzubringen, wo seine Verpflegung sichergestellt ist. Sollte D. dann weitere Schwierigkeiten machen, bitte ich um erneute Meldung, weil ich gewillt bin, den Genannten ausnahmsweise - für Jugendliche ist diese Maßnahme bekanntlich nicht vorgesehen - der Geheimen Staatspolizei zur Unterbringung in einem Arbeitserziehungslager vorzuschlagen.

Ri.

Der Abwehrbeauftragte
der Siemensfirmen

Potrestání českého zaměstnance v Siemens-Schuckert Werke Berlin

§ 5
SIEMENS

AN	VON	AGS	Eingegangen am
Herrn Andersson	Hausruf 86654	Postapparat	
<u>Lohnbüro -Kabelwerk.</u>	Bearbeiter	Hefft.	
Ihre Zeichen u. Nachricht vom	Unsere Zeichen	Tag	
	AdS/AE 44 4/44 Ho	12.8.1944	
Betrifft	Protektoratsangehörige : D r a h o u p i l , Jan geb. 25.10.10 in Jung-Bundzlau		
Der Obengenannte wurde am 11.8. mit einem Transport aus dem Arbeitserziehungslager Malthauern zurückgeführt. Mit den Entstandenen Unkosten werde ich Sie über WS belasten. Der Mann ist 18. Amtsarzt suchen- und ungezielfrei und wird Ihnen hiermit überstellt.			
Der Abwehrbeauftragte der Siemensfirmen			

Oznámení o návratu z pracovního výchovného tábora v Záluží

Arzt Besuchschein

Name: *Kotich* *canin*
 15. Nov. 1943
 geb. *19. 1. 1914* Kontr. Nr. *37.531*
 Wohnung: *16. 4. 43*
 Firma: *Konrad*
 Datum: *13. Juli 1943*

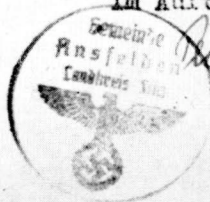
Unterschrift

Poukázka k návštěvě závodního lékaře

Bescheinigung zur Benutzung der
Linsensbahn

Herr: *Kotich, Giovanni*
 Frau:
 Frä.
 wohnhaft in *Ansfelden Gg. Hain*
 ist berechtigt in der Zeit
 vom *21. September 1944*
 bis *3. Oktober 1944*
 von *Ansfelden*
 nach *Bosnien*
 und zurück zu reisen.
 Reisegrund: *Familienheimreise*
 Ansfelden, den *11. 11. 44*

Der Bürgermeister :
Im Auftrage

Potvrzení pro cestu železnici z r. 1944

tisíce Čechů začínala nová etapa života. Někteří museli odejet daleko od vlasti, jiní zase byli vytrženi ze zaměstnání a přinuceni pracovat tam, kam je pracovní úřad přidělil.

Na podzim 1939 se začaly projevovat v protektorátě první důsledky válečného stavu i v tom, že mnohé podniky pocítovaly dosud nepoznaný nedostatek surovin, dovážených ze zahraničí. V některých se musela omezit výroba, některé zastavovaly provoz. Propouštění byli nejdříve svobodní dělníci, kteří měli být posláni do Německa.⁵ Tam se však podnikatelské kruhy začaly zajímat o nový a výhodnější zdroj pracovních sil, a to o Poláky. Statisíce polských válečných zajatců byly již po krátkém pobytu v zajateckých táborech zařazeny do zemědělství, do stavebnictví, na výstavbu dálnic a železničních tratí. Tisíce polských civilistů odvožely transporty do všech koutů německé říše. Přes to všechno zůstal zájem o protektorátní pracovní síly značně velký. I když protektorátní tisk stále zdůrazňoval dobrovolnost odchodu do říše a dobrodiní, které je takto prokazováno Čechům, nebyl by snad vyjel ani jediný transport, kdyby pracovní úřady opravdu získávaly pouze dobrovolníky. Pracovní úřady zahájily činnost předvoláním svobodných dělníků nejen z podniků, které dočasně pro nedostatek surovin zkracovaly pracovní dobu, ale i z ostatních. Na pracovním úřadě dostali předvolání zcela jasně najevo, jaké mají východisko. Buď odjezd do Německa, nebo ztrátu zaměstnání. Byl-li pozvaný v současné době bez zaměstnání, stala se jeho situace ještě „jednodušší“: jedinou možností mu skýtal nejbližší transport. Není divu, že se všude rozšířil strach z nových pracovních úřadů. Lidé úzkostlivě tajili zaměstnání v podniku s omezenou pracovní dobou nebo dokonce nezaměstnanost.⁶ Pracovní úřady povolávaly i zemědělské dělníky, dokonce mladé chlapce pod 18 let a dívky mladší 21 let. Nic nepomohl hlas ministerstva sociální a zdravotní správy, aby se omezilo zprostředkování do říše jen na osoby nezaměstnané, popřípadě nedostatečně zaměstnané, aby některé zaměstnanecké skupiny byly z náboru úplně vypuštěny. Zemědělníci měli být úplně chráněni, a pokud se někteří přece jen dostali mimo hranice, měli tam být jen mimo sezónu.⁷

Referenti pracovních úřadů seznamovali české muže i ženy před odjezdem do říše s novými předpisy. Např. s nařízením o přísných trestech pro každého, kdo by opustil o své vůli pracoviště nebo jinak porušil pracovní smlouvu; hrozilo se vysokými peněžitými pokutami a vězením. Dále upozorňovali na výnos ze dne 4. září 1939, který dočasně pozastavoval dovolené. Byly upřesňovány i další formality, například jaké dokumenty si musejí vzít odjíždějící, aby získali rodinné přídatky apod.

Systém nojímání na pracovních úřadech, i když se velmi brzy organizačně ustálil, neprobíhal zcela bez závad. Těch, kdo měli chuť odejet z vlastní vůle, nebyl ani před zářím 1939 nadbytek, a od vypuknutí války jich bylo ještě méně. V protektorátě se šířily zvěsti navrátilců, líčící poměry v říši zcela jinak, než oficiální propaganda v tisku a rozhlase. Velmi nepříznivě působily zprávy o zařazování Čechů na nejtěžší práce bez ohledu na předchozí kvalifikaci. Negativní ohlas měly rovněž zprávy o zásobovacích obtížích, o špatném ubytování a nízkých mzdách. Po zavedení válečného přidělového hospodářství se projevil naprostý nedostatek všeho spotřebního zboží a pověsti, které o tom kolovaly v protektorátě, nebyly

⁵ V. Král, c. d., sv. III, str. 101.

⁶ J. Houser, c. d., str. 166.

⁷ SÚA, MSP, k. 4059. Záznam ministerstva z konce r. 1939.

nijak růžové. Říjnové a listopadové události s velkou vlnou represálií byly další příčinou zesilujícího odporu našich občanů proti odjezdu do Německa.

S příchodem zimy 1939 se vracely do protektorátu stovky českých dělníků, zejména ze sezónních povolání. Jejich zaměstnavatelé je propustili na dobu zimního klidu. Do vlasti se vrátili stavební dělníci i osoby zaměstnané při výstavbě dálnic. Vedení podniku jim zpravidla nevrátilo jejich pracovní dokumenty, a tak si je zajišťovalo pro příští sezónu. Ale doma většinou nenašli uplatnění. Současně jiní říšskoněmečtí podnikatelé zaslali své žádosti o pracovní síly i v zimních měsících. Na jedné straně se vracely početné skupiny našich občanů, někteří dostali neplacenou dovolenou, jiní přijížděli na vánoční svátky a nemínili se již vrátit, na druhé straně předvolávaly pracovní úřady další české muže a připravovaly je k odjezdu. V zimě 1939/1940 nebylo již příliš mnoho oficiálně hlášených nezaměstnaných, proto se stále častěji sahalo na zaměstnané. Protektorátní zaměstnavatelé se bránili a vyzvedávali závažnost svého výrobního programu pro válečné úsilí Německa, avšak okupační instituce znaly jedinou odpověď. Poukazovaly na dobrou situaci pracovního trhu, daleko lepší než v říši a tvrdily, že může postrádat ještě velký počet pracovních sil bez zvláštních těžkostí pro místní výrobu. Například pražský oberlandrát nereagoval na opětovné stížnosti zaměstnavatelských kruhů, že odchodem dalších českých dělníků se vážně naruší stavba dálnice a neupustil od tvrzení, že v říši je dělníků na výstavbě dálnic mnohem méně, a bude správné je doplnit z protektorátu.⁸ I v kruzích nejměrodatnějších, v úřadě říšského protektora, se začaly ozývat hlasy, že v budoucnu nevystačí dosavadní způsob získávání českých protektorátních příslušníků, tj. na základě zdánlivé dobrovolnosti. Protektorát byl předurčen, aby se aktivně podílel na úsilí o zdárný průběh války; mimo jiné i větším příspěvkem pracovních sil. Na poradách v červnu 1940 rozhodli příslušní činitelé z úřadu říšského protektora, aby pracovní úřady zvaly k najímáním pohovorům a prohlídkám i ty české dělníky, kteří byli zaměstnáni na veřejných pracích. Šlo rovněž o pročesání zaměstnanců na výstavbě dálnice. Zinteresované firmy se bránily a byly ochotny poskytnout jen 10 % svých zaměstnanců, a to ještě podle vlastního výběru.⁹

Podle instrukcí oberlandrátů užívaly pracovní úřady mnoha způsobů, aby přinutily české občany přijmout místo v Německu. Například v Praze se rozhodli zástupci úřadu říšského protektora pročesat dělnictvo na veřejných pracích, pozvat stovky lidí do úřadoven pracovního úřadu i mimo ně, jen aby většinu předvolaných přinutili k odjezdu. Jen ti, které lékaři neuznali schopnými, vyvázli.¹⁰ Většina pracovních úřadů se obracela již i na zaměstnance soukromých podniků. Oberlandrát v Německém Brodě nařídil pracovnímu úřadu, aby sepsal všechny svobodné mužské i ženské osoby od 18 do 35 let a předvolal je na nejbližší najímání den. Vedoucí podniků měli být seznámeni s tím, že většina jejich zaměstnanců se k nim již nevrátí. Podnikatelé mohli posílat své námítky a odvolání úřadu oberlandráta. Důvodem k tomuto neobvyklému postupu byl prý mimořádný nedostatek pracovních sil v Německu. Úřad práce v Německém Brodě skutečně povolal ještě další skupinu zaměstnanců, a to svobodné úředníky ve věku od 18 do 35 let.

⁸ Tamtéž, k. 4061. Přípis z 18. 6. 1940.

⁹ Tamtéž. Zpráva pražského oberlandráta, 29. 6. 1940.

¹⁰ 26.–27. 6. 1940 se najímalo v Říčanech a Pyšelicích. Ze 78 osob v Říčanech určeno 32 do Německa. V Pyšelicích ze 151 osob 83. Najímání mělo pokračovat celý červenec, obvod oberlandráta Praha měl dodat 3000 občanů. Tamtéž.

Výsledek najímání byl uspokojivý. Celá třetina pozvaných musela odejet do říše, druhá třetina byla převedena na zemědělské práce a jen třetina se vrátila na svá stará pracoviště.¹¹ Podobné radikální zásahy do „dobrovolného“ náboru nebyly v roce 1940 již žádnou výjimkou. Redaktor Ant. Richter psal 25. července 1940 tiskovému odboru předsednictva ministerské rady, že jeho noviny Krajinské listy v Kamenici n/L. dostávaly mnoho stížností na pracovní úřad, který sepisoval svobodné dělníky i úředníky od 18 do 35 let a pod nátlakem je posílal do Německa. Mladí lidé se tomu vyhýbali nerozvázným uzavíráním sňatků. Redaktor žádal o vysvětlení, aby mohl správně informovat čtenáře. Úřad říšského protektora byl nucen zaujmout stanovisko k podobným případům. Jeho vyjádření však ukázalo, že chce záměrně udržovat před veřejností zdání, jakoby nábor do říše byl stále dobrovolnou záležitostí. Vyhlášení konstatovalo, že kdo na práci do říše nerefletoval, nebo nesouhlasil s pracovními a mzdovými podmínkami, nemusel se nechávat najímat. Protože však pracovní úřady trestaly některé protektorátní příslušníky, kteří se nedostavili k náboru, vznikala řada dalších nepříjemností. Úřad říšského protektora se velmi obratně vyhnul doznání, že na současném najímání bylo velmi málo dobrovolnosti. Prohlásil, že trestání těch, kdož se nedostavili na pracovní úřad, se vymyká z jeho kompetence.¹² V průběhu roku 1940 se zcela evidentně střetávaly v otázce převodu Čechů do říše dvě tendence. Veřejně (v tisku a v rozhlase) se zdůrazňovala zásada dobrovolného najímání českých dělníků. V praxi však pracovní úřady vystavovaly hrubému nátlaku značný okruh lidí, pokud nechtěli odjízdit za hranice.

Někteří představitelé okupační správy uvažovali o nových možnostech, jak rozšiřovat okruh osob, mezi nimiž by pracovní úřady našly další oběti.¹³ Pomocí nátlaku, v nejistotě a strachu, vyvolaném okupační politikou, se dařilo pracovním úřadům odesílat do Německa každý měsíc značný počet dělníků. Tabulka ukazuje tyto výsledky od počátku války do konce roku 1940:¹⁴ (Viz str. 52.)

V prvních třech měsících po vypuknutí války odjíždělo do Německa zhruba sedm tisíc českých dělníků. V prosinci 1939 se projevil v důsledku blížících se vánočních svátků prudký pokles. Málokdo se dal pohnout k odjezdu před vánocemi. V lednu 1940 dosáhly pracovní úřady znovu pěti tisíc osob měsíčně. Mezi nimi však byli také lidé, kteří přijeli koncem roku na dovolenou, pak se nevrátili zpět a pracovní úřady je znovu přinutily k odjezdu. Zato v únoru 1940 utrpěl nábor prudký neúspěch, způsobený mimo jiné tím, že pracovní úřady ještě nezačaly v širokém měřítku používat nových forem nátlaku na širší okruh obyvatelstva. V květnu a v červnu došlo k poklesu v důsledku významných válečných událostí na západě. Tehdy Češi více než kdy jindy projevovali nechuť k odchodu za hranice; zřejmě je v tom posílalo i zvýšená propaganda proti této formě okupačního tlaku. V červenci sice dosáhl počet odeslaných českých dělníků znovu pěti tisíc, ale v dalších měsících se zmenšoval až na minimum v prosinci. V prvních měsících roku 1941 vystaly pracovním úřadům nové obtíže, neboť mezi českou veřejností se začaly šířit zprávy o útocích anglického letectva na německá města. Zprávy o rozsahu

¹¹ Tamtéž. Pracovní úřad N. Brod, 27. 7. 1940.

¹² Tamtéž. Záznam z 26. 7. 1940.

¹³ Tamtéž, k. 4060. Výtah článku vrchního vl. rady Sagera, uveřejněného v říšském tisku pod názvem „Příspěvek protektorátu k zabezpečení pracovních sil v ostatním říšském území“; 15. 10. 1940.

¹⁴ Tamtéž, k. 4063. Důvěrná zpráva statistického úřadu v Praze, 15. 2. 1941. Též V. Král, c. d., str. 103.

	muži	celkový počet od počátku najímání	ženy	celkový počet od počátku najímání
1939				
září	6125	72.747	493	3890
říjen	7602	80.349	75	3965
listopad	6157	86.506	16	3981
prosinec	1034	87.540	—	3981
1940				
leden	4835	92.375	296	4277
únor	1295	93.670	24	4301
březen	5162	98.832	—	4301
duben	6807	105.639	450	4751
květen	3110	108.749	669	5420
červen	2730	111.479	408	5828
červenec	4864	116.343	388	6216
srpen	3604	119.947	359	6575
září	2532	122.479	382	6957
říjen	1824	124.303	363	7320
listopad	1812	126.115	124	7444
prosinec	464	126.579	50	7494

a následcích bombardování se „šeptandou“ zveličovaly a o to větší byl jejich vliv na široké masy obyvatelstva. Aby se pracovním úřadům v zimních a jarních měsících 1941 dařilo získávat několikatisícové kontingenty českých lidí, musely se uchýlovat k různým způsobům nátlaku.¹⁵ Ukázkou nových násilných metod byla vyhláška plakátovaná pracovním úřadem v Mladé Boleslavi v květnu 1941. Píše se v ní zcela nezakrytě, že nezíská-li pracovní úřad dostatečný počet osob, které se dobrovolně do Německa přihlásí, bude použito příslušných zákonných nařízení.¹⁶ Nikde se již nehlásil ani zlomek potřebných dobrovolníků a svobodní dělníci a úředníci byli již značně pročešáni. Na jaře 1941 proto přistupovaly úřady práce k tvrdším probírkám zaměstnanců v mnoha podnicích. Vedení měla dobrovolně oznámit, které pracovní síly mohou postrádat. Protože šlo o velmi choulostivou záležitost,

¹⁵ Za leden 1941 posláno do říše asi 4000 osob, za únor 3000, březen 1500, květen 3886. SUA, MSP, k. 4063. Záznam ministerstva z února 1941. StA Brno, B 251, č. 6700. Přípisy ŘP. Praha, 21. 3. 1941 a 12. 6. 1941.

¹⁶ SUA, MSP, k. 4064. Oznámení: „Pro ostatní území říše je nutno opatřit pracovní síly všech oborů (mimo zemědělství) za výhodných platových podmínek, a to muže i ženy. Nezaměstnaní nebo omezeně pracující mají možnost denně se přihlásit u úřadu práce v Mladé Boleslavi nebo u příslušné pobočky úřadu práce v Mnichově Hradišti, Nových Benátkách, Brandýse n. L. a Mělníku. Přihlášky je možno také učinit na úředním dnu každou středu na městském úřadě v Bělé p. B. v hod. dopoledních. Vyzývám všechny práce schopné osoby (mimo zemědělské dělnictvo), a to muže i ženy, aby se dobrovolně přihlásili u naznačených úřadů, kde jim budou další informace sděleny. V případě, že nebude možno tímto způsobem opatřit žádaný počet pracovních sil, jest očekávat, že bude použito příslušných nařízení o zabezpečení pracovních sil. Úřad práce v Mladé Boleslavi.“

zachovávala se naprostá anonymita, kdo hlášení podával. Ze seznamů si pak referenti pracovních úřadů vybírali sami tolik lidí, kolik právě potřebovali.¹⁷

Na jaře 1941 se Německo připravovalo na velké válečné tažení do Sovětského svazu. Armáda povolávala záložníky a na jejich místa přicházeli cizinci. Také protektorát musel zvýšit své úsilí a poskytnout říši tisíce pracovních sil. V květnu 1941 oznamoval úřad říšského protektora oberlandrátům, že je zcela nezbytné vypravít do 1. června 20 000 a během června dalších 20 000 českých pracovních sil do Německa. Největší část z nich měli tvořit kovodělníci a dělníci různých stavebních profesí.¹⁸ Protože kvóty byly několikrát větší než dosavadní měsíční výsledky, projevily orgány oberlandrátů i úřady práce vážné obavy, zda se jim je podaří splnit. Tehdy ještě nefungovaly všechny prostředky nutné k podchycení průřesochopných obyvatel protektorátu a pracovní úřady neměly nad nimi úplnou kontrolu. Úřad oberlandráta v Plzni navrhol, aby každý dospělý občan vyplnil dotazník, z něhož by bylo patrno jeho zaměstnání i další potřebné údaje. Plzeňský úřad práce však pochyboval, zda taková akce by byla proveditelná ve velkých městech. Už za několik málo měsíců byl téměř každý obyvatel protektorátu pečlivě zanesen v kartotékách pracovních úřadů a dokonalá kontrola nad pracovními silami se stala důležitou součástí okupačního systému.

Úřady práce budovaly výkonný aparát, s jehož pomocí mohly využívat lidský potenciál. Jejich pravomoc zvýšila skutečnost, že dosavadní oddělení práce u oberlandrátů, která měla rozhodující vliv na přefazování Cechů do Německa, přešla do kompetence vedoucího úřadu práce. Vládní nařízení z 6. května 1941 legalizovalo další jejich důležitou činnost.¹⁹ Vedení pracovních úřadů posílili noví němečtí úředníci. Začalo se realizovat vládní nařízení z 26. června 1941, aby každý dospělý protektorátní příslušník vlastnil pracovní knížku. Knižky měly přispět k plánovitému rozmístování pracovních sil. Museli je mít všichni dělníci a zaměstnanci, učni, domácí dělníci, živnostníci a pracující příslušníci jejich domácností. Zaměstnavatel byl povinen požadovat od nového pracovníka vždy tento dokument. Kdo chtěl opustit zaměstnání, rozvázat pracovní poměr, musel se hlásit u pracovního úřadu a předložit k nahlédnutí pracovní knížku.²⁰ Stal se z ní nezbytný a velmi důležitý doklad, bez něhož se nedalo delší dobu v protektorátních poměrech existovat. Pracovní knížka byla současně i nástrojem nátlaku na široké masy i na jednotlivce. S její pomocí se nejen upřesňovala evidence všech průřesochopných osob, ale znesnadňoval volnější pohyb pracovních sil, změna zaměstnání. Protektorátní příslušníci v říši museli své pracovní dokumenty při nástupu odevzdat vedení podniku a dostali je zpět jedině po vzájemné dohodě. Když opustili o své vůli zaměstnání, čekali je veliké obtíže právě proto, že neměli pracovní knížku.²¹

Koncem června 1941 ministerstvo sociální a zdravotní správy vydalo třetí pokyn, na jehož základě měly úřady práce uskutečňovat tzv. začlenění do práce. Předlohu vypracoval úřad říšského protektora. Vycházela ze zásady lepšího rozdělení pracovních sil v protektorátě, jejichž nedostatek se začal vážně projevovat. V celém protektorátě se zaváděl jednotný postup. Koordináční činnost, především při vyrovnání pracovních rezerv mezi protektorátem a Německem, byla svěřena nově vzniklému

¹⁷ Tamtéž. Oběžník úřadu práce v Jičíně, květen 1941.

¹⁸ Tamtéž. Úřad práce v Plzni, 10. 5. 1941.

¹⁹ SÚA, ŘP, k. 867, II-4-5100. Záznam z 31. 5. 1941.

²⁰ Tamtéž, k. 964, Vládní nařízení, 26. 6. 1941.

²¹ Tamtéž. Otisk sbírky zákonů a nařízení č. 241/1941. Též J. Houser, c. d., str. 177.

vyrovnávacímu ústředí (Zentral-Ausgleichsstelle) u ministerstva sociální a zdravotní správy. Důležité požadavky říše byly vždy a za každých okolností preferovány před potřebou protektorátu. Pokud by úřady práce nestačily krýt požadavky Německa z okruhů tzv. volných sil, měli jejich přednostově uvážít, zda je bude možné splnit využitím rezerv, například z méně významných místních pracovišť. Také v těchto pokynech se ještě hovořilo o dobrovolném odchodu do říše; současně však vedoucí pracovních úřadů byli upozorněni, že u svobodných osob mohou použít donuce-
ní.²²

Přepadení Sovětského svazu nacistickým Německem vyvolalo mnohem větší požadavky říšskoněmeckých zájemců o dělníky. Současně se však zvedla v protektorátě dosud nevídaná vlna propagandy proti odchodu za práci do nepřátelské ciziny. Od počátku okupace nenabyl ještě v české veřejnosti odpor proti odvlékání občanů na práce do vzdálených míst takové intenzity. Příčinou aktivity byly především veliké naděje vkládané českým lidem do události na východě. Úřady práce hlásily v těchto týdnech, že nábor do Německa končil malými výsledky. Češi hledali každou příležitost, aby se vyhnuli odjezdu mimo hranice protektorátu. Kromě toho nepominul strach, že budou posláni do měst bombardovaných anglickými letadly.²³ Úřadům práce se nedařilo dosáhnout ani dílčích kvót, o něž žádaly nejvyšší okupační orgány. Místo 40 000 osob vyslaly v červnu pouze 5 658 a v červenci necelé 4 000.²⁴

Ani na podzim nebyly výsledky úměrné požadavkům docházejícím z říše. Už se však jednalo o zavedení pracovní povinnosti pro obyvatele protektorátu. Úřad říšského protektora připravoval podklady pro úplné využití pracovních rezerv. Ministerstvo sociální a zdravotní správy rozpracovávalo návrhy, na jejichž základě by bylo možné posílat Čechy „legálně“ na všechna pracoviště, včetně zahraničních. V polovině prosince odeslalo ministerstvo presidentské kanceláři návrh vládního nařízení, které se stalo právním podkladem pro tzv. totální nasazení. Podle jednoho z jeho článků mohli být přikázáni k neodkladným pracím obyvatelé protektorátu ve věku od 18 do 50 let.²⁵

V čele okupační správy byl od konce září 1941 zástupce říšského protektora R. Heydrich. Jeho radikální zásahy do okupačního režimu jsou dostatečně známy a přinesly novou etapu v jeho vývoji. Reorganizace protektorátní vlády, zrušení a sloučení některých ministerstev spadá současně do období, v němž docházelo i ke změnám ve využití protektorátních příslušníků jako pracovních sil na německém území. Vytvoření ministerstva hospodářství a práce na počátku roku 1942 a vydání nových zákonů, které dovolovaly posílat protektorátní příslušníky mimo hranice, ovlivnilo rozhodným způsobem také nasazování Čechů do Německa. Jmenování F. Sauckela generálním pověřencem pro pracovní nasazení znamenalo novou fázi ve využití pracovních sil v celé německé říši, včetně obsazených oblastí.

Za dva válečné roky (1940 a 1941) bylo vypraveno z protektorátu asi 96 000 mužů a žen. Od počátku náboru do konce roku 1941 dosáhl počet Čechů, kteří odjeli do Německa na práci, 191 000.²⁶ Během devíti měsíců v roce 1939 se podařilo najímacím komisím získat zhruba stejné množství jako pracovním úřadům

²² SÚA, MSP, k. 4064. Zpráva z června 1941.

²³ SÚA, RP, k. 758. Hlášení pracovního úřadu v Brně, červenec 1941.

²⁴ StA Brno, B 251, č. 6700. Zprávy úřadu RP, 12. 8. a 12. 9. 1941.

²⁵ Acta occupationis, sv. II, str. 651. Praha, 16. 12. 1941.

²⁶ R. Olšovský, c. d., str. 597.

za zmíněné dva roky. Na počátku byla k dispozici velmi početná skupina neza-městnaných a také poměry před vypuknutím války byly v Německu příznivější. Nechuť k odchodu do Německa rostla a mimoto v letech vítězství wehrmachtu dostalo německé hospodářství statisíce pracovních sil z řad válečných zajatců. Pracovali především v oborech, pro něž se dosud nejčastěji požadovali protektorátní dělníci; například při stavbě silnic a dálnic, při opravách železničních svršků, ve stavebnictví apod. Požadavky na protektorátní Čechy okamžitě narůstaly, jakmile válka na východě si vyžádala odvolání početných skupin německých mužů z průmyslu.

Úřady práce neměly lehkou úlohu s plněním kontingentů českých dělníků. V roce 1940 se již málokdo dal přesvědčit sliby, aby odjel pracovat do některého německého města. I veřejné mínění vystupovalo mnohem aktivněji proti každé formě spolupráce s okupanty a dobrovolná přihláška na práci do říše se považovala za přesvědčivou ukázkou kolaborace. Někteří čeští dělníci, kteří v době svého pobytu na dovolené dávali příliš najevo, že je jim lhostejné, kde pracují, jen když mají dobré výděly, se setkali se společenským bojkotem.²⁷ Nenávist a odpor české veřejnosti proti pracovním úřadům a jejich zaměstnancům rostl den ze dne. Veřejné mínění bylo už v roce 1940 citlivé také na jednání zaměstnavatelů, kteří dostali jedinečnou příležitost dávat nepohodlné pracovníky přednostně k dispozici úřadům práce.

Naši občané používali nejrůznějších prostředků, jak se dostat ze sítě pracovních úřadů. Někteří ignorovali už předvolání. V letech 1940–1941 však předvádělo takové osoby protektorátní četnictvo. Stihl je jen pořádkový trest, ale zpravidla se jim dostalo také přednostní místo v nejbližším transportu na nejnebezpečnější a nejvzdálenější místo v říši.²⁸ Pracovní úřady ještě netrestaly jednotně ty, kteří odmítali přijmout práci v Německu. Někdy se dožadovaly zákroku oberlandráta a jeho prostřednictvím gestapa. Mohly počítat se spoluprací protektorátních policejních složek. Prakticky se jen někteří Češi odvážili odmítnout odjezd do Německa. Většina pozvaných se dostavila na úřad práce a přijala rozhodnutí k transportu jako nevyhnutelnost. Velmi záviselo na zaměstnavateli, jak dovedl své zaměstnance ochránit před pracovními úřady. Podniky vyrábějící pro armádu byly jen velmi málo dotčeny různými pročešávacími akcemi. Prvními oběťmi bývali mladí svobodní muži a ženy. Východiskem, jak se zbavit v letech 1940–1941 dotěrných pozvánek na pracovní úřad, byly sňatky. Rychlé vstupování do stavu manželského z ryze praktických důvodů se stalo jednou z rozšířených forem odporu proti odvlékání mládeže za hranice. Brzy odjížděli do říše i ženatí muži, takže sňatek byl zbytečný. Velikou cenu měla již v roce 1940 lékařská vysvědčení. Potvrzení o chorobách, které nedovolovaly těžkou práci, pobyt ve společném táboře, stravování ve společných kantýnách, se stávala cennější než doklady o předchozí, byť nej-

²⁷ V jednom dopise říšskému protektorovi z konce r. 1939 upozorňuje jeho autor, že rodiny čes. dělníků chápající svou povinnost aktivně se podílet na posilování něm. válečného úsilí dobrovolným odchodem do říše, jsou postihovány společenským bojkotem. Dělníci, kteří chválili poměry v říši, byli označováni za zrádce národa. Dopis podával návrh, aby něm. stranické instituce převzaly ochranu takových čes. rodin a byly jim politicky nápomocny. Úřad ŘP odložil návrh ad acta. SÚA, ŘP, k. 883, II-4-5423. Praha, 1. 11. 1939.

²⁸ Oberlandrát v N. Brodě posílal dělníkům, kteří se nedostavili na předvolání úřadu práce pozvánky např. tohoto znění: Františku Čermákovi, Pohledští Dvořáci č. 26. Dostavte se 24. 3. o 9 hod. na pracovní úřad za účelem najímání do říše. Nedostavíte-li se v tuto dobu, budete předveden četnictvem. SÚA, MSP, k. 4064.

vyšší kvalifikaci. Jenže požadavky na zdravotní stav odjíždějících se snižovaly, aby únik nebyl příliš citelný. Stížností na povrchnost lékařských prohlídek bylo čím dál méně; říšští zaměstnavatelé byli rádi, že dostali aspoň nějaké pracovní síly. Nemohli si již zdaleka tak vybírat.

Ke konci roku 1939 a ojedinele i v roce 1940 někteří dělníci v protektorátě, kteří se cítili nespokojeni s pracovními či mzdovými podmínkami doma, hledali východisko v odchodu do Německa. Na některé orgány docházely žádosti i ze zaměstnaneckých kategorií, které byly vyňaty z náboru. Například podle zprávy ministerstva vnitra opustilo důl Ida ve Svatoňovicích 38 horníků a dali se většinou najmout do říše; dalších padesát jejich kamarádů je hodlalo následovat. Příčinou jejich odchodu byla nespokojenost se mzdami.²⁹ V roce 1941 se mzdové či jiné spory řešily odchodem do říše už jen sporadicky a nespokojenci dávali přednost i hůře placenému místu v protektorátě před lepším umístěním v Německu.

I když úřady práce měly monopolní právo zprostředkování protektorátních příslušníků říšskoněmeckým zájemcům, přece se jim nepodařilo odstranit úplně mimoúřední činnost různých agentů.³⁰ Pro menší podnikatele „verbovali“ zpravidla čeští dělníci, kteří byli na dovolené. Rozsáhlé mimoúřední najímací akce stále ještě uskutečňovaly podniky H. Göringa v Linci. Někteří občané z jižních Čech a z Moravy se i v roce 1940 nechali přemluvit a zvolili odchod do Lince bez úředního zprostředkování; lákal je slib lepších výdělků a poměrně malá vzdálenost pracoviště od domova. Zaměstnanci závodů H. Göringa měli výhody i při návštěvách svých rodin. Vedení H. Göring-Werke našlo porozumění pro své jednání v ústředních berlínských úřadech.³¹

Pokud byli Češi nuceni odejet do říše, projevovali značný zájem o pracoviště na bývalém čs. pohraničí, v Sudetech. Tamní podnikatelské kruhy s velkou ochotou přijímaly Čechy z druhé strany hranic. Protože však Sudety byly záměrně vyjmuty z přidělu protektorátních pracovních sil, opatrovali si je někteří podnikatelé mimoúřední cestou. Příchod protektorátních Čechů vyvolával mezi německým obyvatelstvem nevlíbi. Například Němci v severočeském revíru byli velice nespokojeni, když tam na jaře 1940 začali pracovat čeští horníci z protektorátu. Byli to většinou ti, kteří uprchli z pohraničí na podzim roku 1938. Některé tam poslaly pracovní úřady, aniž to odpovídalo všeobecné politice libereckého župního vedení.³² Úřad říšského protektora dal v srpnu 1940 na vědomí oberlandrátům, aby do Sudet posílaly protektorátní Čechy jen v nejnnutnějších případech. Pokud tam pracovali Češi, kteří dojížděli do práce přes hranice, nesměli to být známí šovinisté, popřípadě komunisté, kteří Sudety opustili po roce 1938 a chtěli se tam tímto způsobem vrátit.³³ Snahy českých dělníků pracovat raději v blízkém pohraničí ztroskotávaly na plánech nacistických úřadů, které se rozhodly neposilovat českou menšinu v Sudetech. Teprve v roce 1941 se hospodářské potřeby staly silnější než plány na řešení české otázky a říšský protektor po dohodě s libereckými činiteli rozhodl

²⁹ Tamtéž, k. 4061. Záznam z 3. 7. 1940.

³⁰ Např. v červnu 1940 se pokoušely načerno najímat firmy: Tři stavební podniky z Berlína, malířská firma z Heilbronn, zahradnická firma ze středního Německa aj. Vesměs menší podnikatelé. StA Brno, B 257, k. 13, č. 5450. Přípis úřadu ŘP, 21. 6. 1940.

³¹ Tamtéž, B 251, k. 64, č. 6724. Přes pohraniční stanice se dostávali naši příslušníci jedouc do Lince bez dokumentů. Zpráva z 15. 5. 1940.

³² IML Berlín, RSHA, Abt. 4, sign. 3/136. Berlín, 17. 4. 1940.

³³ StA Brno, B 251, k. 64. Praha, 17. 8. 1940.

uvolnit pro Sudety české pracovní síly. Češi však museli být ubytováni ve společných táborech a v žádném případě se neměli usadit v pohraničí.³⁴

V roce 1941 se objevil další silný zájemce o české pracovní síly, který se je snažil získávat mimoúředním postupem: organizace Todt. Různými cestami se k ní v době války dostaly tisíce našich mužů. Některé říšské stavební firmy pracovaly na zakázkách pro organizaci Todt a nebyly výjimkou případy, když své protektorátní dělníky jí daly k dispozici. V roce 1941 působili v protektorátě najímači, kteří bez vědomí okupačních orgánů získávali české muže pro organizaci Todt, slibující jim veliké výdělků a neobyčejně výhodné životní podmínky. V září 1941 získali agenti organizace Todt 38 brněnských Čechů a poslali je až na výstavbu atlantického valu ve Francii. Protože nikdo neprošetřil jejich politickou spolehlivost a byli začleněni na práci bezesporu vrcholně tajnou, vyvolalo to pozornost a nespokojenost bezpečnostních orgánů. Ty se ohradily proti podobné praxi.³⁵ Organizace Todt však dostávala české pracovníky i prostřednictvím pracovních úřadů. V březnu 1941 žádal úřad říšského protektora pracovní úřady o sdělení, kolik tesařů bude možno poslat organizaci Todt, která jich naléhavě potřebovala značný počet.³⁶ Někdy se však střetávaly úřední i osobní zájmy významných funkcionářů okupačního aparátu se zájmy říšských institucí nebo jejich představitelů a docházelo pak ke kompetenčním sporům. Jedním z takových příkladů byly i postranní cesty, jimiž si organizace Todt obstarávala české muže. Ani okupační ani říšské úřady nevedly jejich evidenci, protože tato vojenská organizace jim nepodléhala. Je všeobecně známo, že Češi v těchto jednotkách byli nasazováni většinou mimo hranice říše, od kanálu La Manche po obsazený Orel a od Narviku po pobřeží Egejského moře.³⁷

V roce 1940 byl stále ještě největší zájem o stavební dělníky. Pokračovaly stavby velikých kombinátů, například na výrobu syntetického benzínu. Ani nasazení válečných zajatců nezměnilo situaci. Rozšíření válečného konfliktu na Sovětský svaz přineslo některé změny i pokud šlo o přeliv pracovních sil do průmyslové výroby. Některé stavební práce v Německu byly již v roce 1941 omezeny nebo zastaveny a narůstaly požadavky na průmyslové dělníky. Změnám se musely přizpůsobit také pracovní úřady v protektorátě a získávat více průmyslových dělníků, zejména kvalifikovaných kovodělníků. Uvedené přesuny nejlépe ukazuje tabulka³⁸ (údaje v procentech):

	stavební dělníci	kovodělníci	ostatní	ženy
1939	65,5	15,8	17,27	4,43
1940	71,12	11,23	9,06	8,59
1941	36,28	23,40	32,08	8,24

V lednu 1941 pracovalo z celkového počtu 130 000 českých mužů asi 90 000 jako stavební dělníci, 22 000 v kovoprůmyslu, 7 000 v železniční dopravě a 11 000 v různých dalších povoláních. V roce 1941 odejelo do říše několik tisíc železnič-

³⁴ StA Litoměřice, Landrát Chomutov, Pol. III a 3. President zemského pracovního úřadu v Liberci, 9. 8. 1941.

³⁵ SÚA, RP, k. 758. Pracovní úřad v Brně, září 1941.

³⁶ StA Brno, B 251, k. 64, č. 6720. Dálnopis, 17. 3. 1941.

³⁷ Dokumentů o příslušnících organizace Todt je v našich i zahraničních archívech velice málo.

³⁸ V. Král, c. d., sv. III, str. 265.

ních zaměstnanců všech profesí, které uvolnily česko-moravské dráhy. Jen v prosinci 1940 bylo propuštěno 3 624 přebytečných železničních zaměstnanců, z nichž se 589 rozhodlo odejet do říše.³⁹ Pracovní úřady se ohlížely intenzivněji po vysoce kvalifikovaných dělnících a technících. Častěji než v prvních letech byly posílány do říše osoby, které se tam přeškolily na jinou profesi; například zaměstnanci z obchodů, ze služeb apod. Také mladí úředníci a absolventi středních škol byli v roce 1941 nezřídka přeškolení v říšských podnicích na různé profese vhodné pro válečný průmysl.⁴⁰

České ženy, jichž nebylo v prvních letech najímáno zdaleka tolik jako mužů, byly určeny většinou do průmyslu, v malé míře do služeb, jako pomocné síly v hotelích a restauracích apod. Jen nepatrná část pracovala v zemědělství.⁴¹ Přehled rozmístění ukazuje tabulka (stav květen 1940):

pracovní úřad	průmysl	zemědělství	pomocnice, služební apod.
Alfeld	125		
Brandenburg	155	17	2
Berlín	201		
Brunšvik	215	140	
Hamburk	673		30
Hannover	740	90	84
Lübeck	128		
Hildesheim	149		
Mohuč	234		
Nordheim	108		
Žatec		329	
Stendal	313	9	
Unterweser	336		
Wassermünde	110		

Do vypuknutí války se v podstatě vyčerpaly hlavní zdroje pro přesun českých dělníků do říše, a to nezaměstnanost a polozaměstnanost. Do styku s pracovními úřady se dostávaly další vrstvy obyvatelstva, protože nábor neustal. Častěji než před válkou odjížděli do říše dělníci z průmyslu a v roce 1941 zasáhly pracovní úřady citelně již i mladé protektorátní příslušníky. Nedotčeno zůstávalo zatím zemědělské obyvatelstvo a též vysoce kvalifikované průmyslové dělnictvo. Tím více prořídly řady zaměstnanců obchodu a služeb a také absolventi škol se stávali v roce 1941 lehkou kořistí pracovních úřadů. V letech 1940 a 1941 odjížděli do říše především příslušníci nejchudších vrstev. Odchod dalších desetitisíců protektorátních Čechů vyhovoval intencím nacistických plánovačů. Pomáhal vytvářet podmínky pro řešení národnostní otázky v česko-moravském prostoru. Ve smyslu Hitlerova výnosu o upevnění německví ze 7. října 1939 byly v českých zemích usazovány německé rodiny z Pobaltí, ze západní Ukrajiny, Besarábie a jižního Tyrolska.

³⁹ SÚA, MSP, k. 4063. Záznam z února 1941.

⁴⁰ Např. v prosinci 1941 posláno z Brna na přeškolení k fy Daimler-Benz Berlín 110 mladých občanů. StA Brno, B 251, č. 6702. Zpráva z 1. 12. 1941.

⁴¹ SÚA, MSP, k. 4061.

V některých městech se usidlovali také říšští Němci. Poskytovaly se jim výhodné podmínky v zaměstnání. Jedním z takových měst bylo Brno, o jehož německví okupační orgány usilovně bojovaly. Hodlaly tu posílit co nejvíce německý živel na úkor českého. Brněnský pracovní úřad nejenže připravoval vysoké kontingenty Čechů a odesílal je daleko do říše, nýbrž současně lákal do Brna nebo do jeho nejbližšího okolí rodiny i jednotlivce z Německa.⁴² V roce 1941 dostala města, v nichž se přednostně měl posilovat německý živel, tzv. družební župy; z nich přednostně přicházely „posily“. Pro Brno to byla župa Württemberg-Hohenzollern a Magdeburg-Anhalt. Úřad říšského protektora vydal všem podřízeným orgánům směrnici s návodem, jak uvádět v život národně-politické cíle za upevnění německví. Považoval za zvláště potřebné zvýšit procento německých pracovních sil ve válečném průmyslu. V Německu byl dostatek zájemců o dobrá místa v protektorátě, ale přechod narážel často na nepochopení tamních orgánů; za kvalifikované zaměstnance nebyla náhrada. Úřad říšského protektora doufal, že se situace zlepší, až budou německé pracovní síly nahrazovány v širším měřítku cizími občany.⁴³

S vypuknutím války se všude zostřovala bezpečnostní opatření. Protože Češi odjížděli na práce i do vysoce tajných provozů, museli být prověřeni. Ale bezpečnostní orgány došly za několik měsíců, během nichž se dělala některá bezpečnostní opatření – např. gestapo si vyžadovalo seznamy odjíždějících – k závěru, že z technických důvodů není možné věnovat hlubší pozornost prověrkám. V srpnu 1940 gestapo v Praze oznámilo úřadu říšského protektora, že si úřadovny gestapa už nepřejí kontrolovat seznamy odjíždějících. Výsledek šetření prý nebyl úměrný vynaložené námaze.⁴⁴ Protektorátní příslušníci ani poté neodjížděli úplně bez kontroly. Od března 1941 to byly pracovní úřady, které sledovaly seznamy stíhaných osob, aby se žádná z nich nedostala do transportu.⁴⁵ Gestapo se zbavilo nepříjemné a hlavně pracné činnosti a svalilo odpovědnost za eventuální útěk stíhaných osob na pracovní úřady. Není pochyb, že odchod do říše se mohl stát pro ohrožené osoby vhodným únikem. Často tak zmizely z evidence gestapa. Teprve novou povinností pracovních úřadů sledovat podezřelé jedince, se podobný únik značně znesnadnil. Úřady zdokonalovaly evidenci veškerého obyvatelstva a gestapo se mohlo spoléhat na vedení pracovních úřadů, obsazené spolehlivými soukmenovci.

V prvních dvou letech války byli Češi posíláni nejčastěji do oblastí Dolního Saska, Braniborska a do Ostmarky. Všude tam pokračovala výstavba gigantických závodů a početné skupiny byly začleňovány i do dalších průmyslových podniků. Do srpna 1940 byli protektorátní příslušníci posláni do těchto oblastí:⁴⁶

⁴² V březnu 1941 zajistil brněnský oberlandrát 50 Němců z říše pro místní úřady a podniky. Kromě toho byl zřízen ve městě internát pro Němce z okolních něm. ostrůvků. StA Brno, B 251, k. 6, č. 6703. Brno, 4. 3. a 1. 11. 1941.

⁴³ Tamtéž, č. 6700. Praha, 30. 1. 1941.

⁴⁴ SÚA, RP, k. 867, II-4-5450. Praha, 10. 2. 1941.

⁴⁵ SÚA, MSP, k. 4063. Oběžník z 26. 3. 1941.

⁴⁶ SÚA, RP, k. 867, II-4-5450. Zpráva z 5. 9. 1940. Číslo uvádějí počet občanů, odeslaných do říše od počátku okupace. Podle odhadu úřadu říšského protektora jich v květnu 1940 skutečně pracovalo v Německu jen 65 %, ostatní se mezitím vrátili do vlasti.

župa	počet	župa	počet
Východní Prusko	3.795	Vestfálsko	2.827
Braniborsko	14.538	Porýní	2.189
Pomořany	6.499	Sudety	10.003
Nordmark	9.641	Hesensko	2.607
Dolní Sasko	38.370	Střední Německo	9.378
Sasko	3.700	Jihozápadní Německo	4.693
Bavorsko – Norimberk	1.251	Ostmark	14.640
Bavorsko – Mnichov	4.889		